

Кінець життєвого циклу людини як екзистенціальна ситуація

Харківський національний медичний університет, м. Харків, Україна

INTERNATIONAL JOURNAL REHABILITATION AND PALLIATIVE MEDICINE.2016.2(4):84-89; doi 10.15574/IJRP.M.2016.02.84

У статті розглянуто ціннісний аспект поняття «смерть» у його єдності з поняттями «життя» та «безсмертя». Доведено, що смерть – невід’ємна частина життя, без якої життя людини не має сенсу й цінності. Здійснено історико-філософський екскурс дослідження поняття «смерть». Систематизовано основні моделі ставлення людини до смерті як екзистенціального явища. Запропоновано шляхи подальшого розвитку поняття «смерть» у площині філософії, етики та паліативної допомоги.

Ключові слова: *сенси життя й смерті, цінність, життєвий цикл, екзистенціальна ситуація.*

Люди бояться смерті з тієї ж причини, з якої діти бояться темряви – тому що вони не знають, у чому тут справа.

Ф. Бекон

Вступ

Життєвий цикл людини – це певні періоди її вікового розвитку. Наближення кожного нового періоду спричиняє, поряд із фізіологічними змінами в організмі, також інтелектуальні й психічні зміни. Із заключним етапом життя людини – умиранням – нерозривно пов’язана ціла група етико-філософських проблем: ставлення до смерті особистості й суспільства, духовний і душевний стан людини, формування її думок і способу життя [1;4;7–9;12;18]. Смерть людини як багатоаспектне поняття міждисциплінарного характеру віддзеркалює одну з принципових характеристик людського існування, а тому ця тема універсальна та її актуальність не може бути вичерпана. Без філософської та аксіологічної інтерпретації поняття «смерть» неможливе адекватне розуміння понять «життя» та «безсмертя».

Важливе підґрунтя дослідження загальнофілософських передумов формування та розвитку поняття «смерть» становлять праці багатьох дослідників. Кінець життєвого циклу людини та проблеми смерті досліджувала ціла низка вчених: К. Абульханова, Ф. Арьес, П. Гайденко, Г. Гегель, П. Гольбах, А. Гуревич, Д. Дідро, О. Золотухіна–Аболіна, А. Камю, І. Кант, Л. Корнілова, Ж. Ламетрі, І. Малкіна–Пих, А. Морозов, Х. Ортега-І-Гасет, М. Попов, В. Розін, В. Роменець, Ж.-П. Сартр, Л. Фейєрбах, В. Франкл, З. Фрейд, М. Хайдеггер, Ю. Хрустальов, А. Швейцер, М. Шенкао, К. Юнг, І. Ялом та багато інших. Аналіз джерельної бази дозволяє констатувати, що, незважаючи на

широку дослідженість суспільного та індивідуального ставлення до проблеми смерті, вона донині зберігає свою суперечливість і потребує амбівалентних оцінок.

Метою даного дослідження є кінцевий період вікового розвитку людини з її екзистенціальними переживаннями в межах матеріального емпіричного світу, де наша безрелігійна епоха відвернула людей від віри в безсмертя душі. Людина то приймає закони природи, ігноруючи таємницю, то демонструє уклінність перед таємницею, зневажаючи феномен. Протягом століть проблема смерті та її сприйняття залишається відкритою, а тому й актуальною для широкого міждисциплінарного дослідження й дискурсу: смерть – це трагедія або природна необхідність?

Смерть – одна з основних тем філософського розміркування, що тривалий час залишалася прерогативою не стільки філософії, скільки теології, виступаючи в контексті проблематики безсмертя душі. Дослідження проблеми смерті тісно пов’язане із введенням в апарат філософствування таких категорій, як «тимчасовість», «кінцевість», «подієвість», «тілесність». Невідворотність смерті й наближення її провісників – старості й хвороб, факт скороминущого занурення в минуле життя з усією ілюзорною значущістю її інтересів є для кожної людини грізне й непереборне нагадування не вирішеного, відкладеного убік питання про сенс життя, а також прагнення заглянути за межі смерті.

Не було такої епохи, коли таємниця смерті не тривожила б людей. Ця тема постійно виникала як

непереборна загадка буття. Перманентна актуалізація феномену смерті полягає в її екзистенціальній значущості для будь-якого людського існування. Французький історик Філіп Арьєс у своїй найвідомішій книзі «Людина перед обличчям смерті» (1977) [2] простежує історію ставлення до смерті в європейському суспільстві. Головна ідея книги: існує зв'язок між установками відносно смерті, що домінують у даному суспільстві на певному історичному етапі, і самосвідомістю особистості, характерною для даного суспільства. У різних суспільствах, у різні історичні епохи зміни сприйняття смерті викликали зміни в трактуванні людиною самої себе. Однак Ф. Арьєс не обмежується даними висновками, а показує, що саме в розумінні індивідом та суспільством смерті та потойбічного світу найбільш яскраво проявляється ставлення до життя. Для європейського суспільства в різні історичні епохи відправною системою й нормою сприйняття смерті виступало християнство.

Для суспільства Середніх віків, зверненого до потойбічного, земне життя було передоднем вічності. Смерть розглядалася як нове народження, як сходження до життя вічного, і тому кожний християнин повинен був очікувати смерть із радістю. Теологія звела смерть у культ, виключила можливість зародження жаху й жалю перед смертю, а навпаки, сформувала ставлення до смерті як до близької, добре знайомої, події. «Гірка смерть» — це не власне фізичний кінець і страждання, а смерть у гріху, без покаяння й прощення.

В епоху Ренесансу французькі філософи Д. Дідро, П. Гольбах, Ж. Ламетрі та ін. від потойбічного звертаються до «тут і зараз», розглядають смерть як самостійну цінність, як абсолютне закінчення існування людини, тим самим заперечуючи феномен безсмертя. Смерть в епоху Ренесансу — це не завжди відхід із життя або перехід до початку нового життя, а закінчення життєвого циклу, кінець життєвого шляху людини на Землі.

У століття Романтизму (XVIII–XIX ст.), після втрати віри, зароджується нове сприйняття смерті — присутність смерті в самому житті. Романтики, зіштовхнувшись на шляху до щастя з непереборним фізичним злом — смертю, представили її прекрасною. Стало можливим говорити про красу страждання й красу смерті.

Динамізм і подієвість XX століття «медикалізували життя й медициналізували смерть». Відбулося «здичавіння смерті» [2]: вона стала предметом медичних маніпуляцій і сховалася. В одному з посібників, виданому в США в середині 1970-х років під назвою «Умираючий пацієнт», констатувалося: «Суспільство у своїй мудрості створило дієвий спосіб захисту від повсяк-

денної трагедії смерті, щоб мати можливість продовжувати свою роботу без емоцій і перешкод». Така ситуація породила нову проблему — страждання й смерть виключилися з емоційної складової життя й стали елементом інтелектуальним. Смерть перестала бути частиною життєвих очікувань, вона завжди несподівана. Фізична смерть сприймається як щось найжахливіше, що тільки може трапитися з людиною. Виходячи із цього, необхідно уникати навіть розмов про смерть, часто приховувати діагноз, навіть якщо така правда в ім'я неправди буде продовжувати фізичні й душевні страждання вмираючого. Усе частіше ідея смерті не вписується в картину життя людей; ця ідея не завжди вписується в картину сучасної медицини, а також у світоглядний храм значної кількості лікарів. Такий стан речей виступає цивілізаційним індикатором соціуму.

Парадоксально, але знання про смерть та роздуми про неї необхідні для життя. Взаємозв'язок цих протилежностей полягає в тому, що життя, яке не має сенсу, не може надати сенсу й смерті; але й смерть, яка не має сенсу, позбавлена всілякого сенсу, який можна надати життю. Сенс смерті — це зворотний бік сенсу життя. Таким чином, смерть наповнює життя сенсом, і лише постійно пам'ятаючи про невідривність життя від смерті, людина здатна гідно прожити життя та зустріти смерть осмислено.

Міжнародний пакт про цивільні й політичні права (1966) розглядає право на життя як невід'ємне право кожної людини. Міжнародні документи з питань біоетики доповнюють це зведення прав і свобод людини «правом на гідну смерть», яке означає нову якість життя вмираючого. Духовно-моральний аспект цієї якості припускає можливість надати підтримку людині в годину смерті через осмислення невідворотності виру буття, природного завершення життєвого циклу смерті. Смерть — це частина людської реальності, а тому захист від болю й страждань, і комфортні умови життя — неодмінна умова реалізації права людини на вмирання. На такому етапі життєвого циклу для людини, а тим більше для пацієнта, більш важливою є не тривалість життя, а її якість. Поняття «якість життя» концентрує в собі соціально-медичний і морально-психологічний аспекти. Паліативна допомога покликана мінімізувати болі й страждання вмираючого, надати йому можливість спілкуватися із сім'єю й друзями, що дозволяє людині, навіть в останні миті свого життя, відчувати себе радісною і щасливою, наскільки це можливо в даній ситуації [7;8;12;15]. Подібний досвід описано у книзі Р. Зорза і В. Зорза «Шлях до смерті. Жити до кінця» [5], де обґрунтовується філософія вмирання у щасливому стані. Подібна екзистенціальна ситуація — це іспит суспільства на дотримання гуманістичних принципів.

Філософські та духовні засади розвитку паліативної допомоги

Екзистенціальна філософія подолала негласне табу суспільства, зробивши проблему смерті дискусійною. Вона розглядає декілька моделей екзистенціальних оцінок смерті у своєму значенні для живих [1;2;4–16;18–20].

Перша модель, де життя позбавлене всякого сенсу, якщо людина знає, що вона смертна. Усі прагнення до земних благ, боротьба за краще майбутнє – усе це виявляється нікчемним перед «загадкою смерті». Найбільш виразно таку модель стану людини передає «Міф про Сізіфа», де А. Камю намагається відповісти на філософське питання: «Чи не є життя марнотратством, позбавленим усілякого сенсу, щоб бути прожитим?» [6]. Людина прагне бути щасливою і знайти сенс життя, але світ не дає відповіді на ці питання. Людина має розум, світ уявляється незбагненим, а абсурд є поєднуючою ланкою між ними. Боги присудили Сізіфу піднімати величезний камінь на вершину гори, звідки ця брила незмінно скочувалася донизу. Герой міфу отримує покарання за свої земні пристрасті й любов до життя. Відомо, «що немає кари більш жахливої, ніж марнотратна і безнадійна праця», але життя героя наповнене новим сенсом, у якому свідомість перемагає долю, обертаючи страждання в радість. Муки, що відчуває Сізіф під вагою каменя, – це і є бунт проти абсурдного світу. Таким чином, перша модель говорить про те, що смерть унеможливує життя. Те, що життя й смерть ніби ходять по абсурдному колу й позбавляють життя сенсу, влучно висловлене в епітафії на надгробку могили купця першої гільдії початку ХІХ ст. на цвинтарі у м. Москва: «Остановись, прохожий! Я был таким, как ты. Ты будешь таким, как я».

Тобто з новою силою постає питання: «Чи не є життя марнотратством, позбавленим усілякого сенсу, щоб бути прожитим?»

Друга модель заснована на усвідомленні смерті як такої, що надає життю сенс. Підтвердження даної тези ми знаходимо у висловлюваннях цілої низки мислителів. Сенека: «Тільки та людина воістину насолоджується життям, яка погоджується і готова залишити його»; Августин Блаженний: «Тільки перед обличчям смерті по-справжньому народжується людина». Геніальний девіз мислителів-оптимістів античності мав попереджувальний характер: «*memento mori*» (від латин. – «пам'ятай про смерть»). І. Кант в аксіологічному контексті стверджував: «Смерті найменше бояться ті люди, чие життя має найбільшу цінність» [3].

Ірвін Ялом, американський психотерапевт, зазначає, що «життя й смерть взаємозалежні; вони існують водночас, а не послідовно; смерть, безперервно проникаючи в межі життя, впливає на наш досвід і поведінку» [20, с. 35]. «Фізично смерть руйнує лю-

дину, але ідея смерті рятує її» [20, с. 36]. Таким чином, смерть – це невід'ємна частина життя й, постійно враховуючи її у своїй повсякденності, ми збагачуємо життя [4;9;12;16, с. 313;19].

Людина – єдина жива істота, що усвідомлює свою смертність і робить її предметом роздумів. Саме усвідомлення тлінності буття спонукує людину наполегливо осмислювати сенс життя. Як тут не згадати О.С. Пушкіна:

*Два чувства дивно близки нам –
В них обретают сердце пишу –
Любовь к родному пепелищу,
Любовь к отеческим гробам.*

Усвідомлення смерті штовхає нас на здійснення творчих дій, на створення цінностей; воно збільшує наше задоволення від проживання свого життя. Це доводить досвід багатьох людей, що зіткнулися зі смертю [1;9;11;19]. Яскравою ілюстрацією стимулу до радикальної особистісної зміни, який дає смерть, служить роман Л. Толстого «Війна і мир». П'єр, один з головних героїв роману, веде безглузде, порожнє життя, аж до його арешту військами Наполеона й вироку до розстрілу. Шостий у черзі смертників, він стає свідком, як перед ним страчують п'ятьох, і готується вмерти, але в останню мить виконання вироку несподівано відкладається. Цей досвід перетворює П'єра – відтоді він проживає своє життя осмислено й гаряче, стає здатним знайти для себе життєве завдання й присвятити себе йому [10]. Тобто «не страх смерті позбавляє людину сенсу життя, а навпаки, брак сенсу життя викликає страх смерті» [14, с. 160].

Таким чином, критичні життєві ситуації із загрозою смерті викликають у людей нервові стреси та глибокі переживання, що змушує їх абстрагуватися від повсякденного буття та звернутися до власної екзистенції, змушує людину по-новому збагнути сенс життя, а інколи й відчути психологічні зміни. Загроза припинення земного існування змушує людину замислюватися про сенс життя й смерті, про призначення людини. Смерть формує межі життя, актуалізує її цінність і сенс; смерть наділяє людину вищим рівнем відповідальності за життя, а тому життя у всіх смертних має цінність – безповоротну й фатальну. Таким чином, кінець життєвого циклу людини змушує її прожити довше й зробити більше, досягаючи все нових і нових вершин життя [1;4;5;7–9;11;12;15;16;18;20].

Третя модель. Епікур запропонував софістичний підхід: «Найстрашніше із зол, смерть, не має до нас ніякого відношення, тому що, поки ми існуємо, смерть ще відсутня; коли ж вона приходить, ми вже не існуємо» [3, с. 518]. Таким чином, людина ніколи не зустрічається зі своєю смертю. У ХХ сто-

літті ця модель була актуалізована Ж.-П. Сартром: смерть не має до нас ніякого відношення – вона не є одним із наших проєктів і її не можна чекати як конкретної події. Чарівник у п'єсі Є. Шварца «Звичайне диво» оспівує героїв, які, знаючи, що вони вмруть, живуть так, немов вони безсмертні: «Безглуздо, смішно, нерозважливо, безумно – чарівно!» [17]. Тим самим автор знімає питання про смерть за принципом: живому – живе. За таким само принципом режисер і актор Леонід Биков, зневажаючи смерть, творив із двома інфарктами і заповів у день свого похорону усім акторам «другої ескадрильї» заспівати «Смуглянку».

У даній моделі сприйняття смерті вона взагалі залишається за гранню наших інтересів. І все це – позитивні приклади служіння соціуму. Але є й негативні приклади, коли у людей смерть перебуває за межами їх проєктів. М. Хайдеггер відмовляється розуміти смерть як біологічний перехід з одного стану в інший, розглядаючи смерть як кінець людського буття. «Буття-до-смерті» – це форма дійсного буття, яка дозволяє людині вирватися за межі повсякденного буття, де смерть сприймається як звичайна подія, що постійно відбувається, де «смерть є феноменом життя» [13, с. 634]. А тому сучасна людина живе так, начеб то ніколи не вмре: азартне й безвідповідальне керування транспортними засобами зі зневагою до своїх і чужих життів, прояв агресії у взаєминах між людьми із загрозою їхньому життю та здоров'ю, а також безліч інших способів, пов'язаних із високим ступенем ризику.

Резюмуючи всі викладені екзистенціальні моделі сприйняття смерті, зазначимо, що їх поєднує одна загальна підстава – у них один раз народжена людина вмирає назавжди. Тим самим атеїстичний підхід позбавляє людину надії на безсмертя. Однак кожна зі світових релігій, а також езотеричні вчення, інакше уявляють співвідношення понять життя й смерті: душа як ядро особистості – безсмертна. Вона відроджується у новому тілі або досягає нірвани (у буддизмі), або знаходить життя вічне (у християнстві). Фізичний кінець не є підсумком людського існування. Смерть переводить душу й тіло в інші іпостасі, і їх життєвий шлях триває в інших паралелях і вимірах реальності [9;12;18;19]. Ця думка з усією ясністю поетично висловлена в епітафії на надгробку могили кінця XIX століття на цвинтарі у м. Чернігів:

*Покойся друг наш незабвенный
В тиши обители святой.
Настанет день благословенный
И мы увидимся с тобой!
Мир праху твоему, дорогой наш.*

Проблеми, які залишилися не розглянутими, але які чекають свого дослідження в контексті даної

теми, з тим, щоб скласти найбільш повну картину ставлення соціуму й особистості до смерті:

Перша проблема – це право людини на смерть (евтаназія й суїцид). Існує широке коло дискусій із цього приводу, де поорушуються важливі для суспільства філософські, етико-релігійні, соціальні, медичні та інші питання. Проблеми вибору людини між життям і смертю, щодо яких людство досі не має єдиної думки, можна згрупувати за трьома основними напрямками: право людини на гідне життя й гідну природну смерть; право людини на суїцид; право людини, що обрала смерть, на допомогу медиків (активна евтаназія).

Друга проблема – це сформоване сучасним суспільством ставлення до вмирання, яке сприймається людьми як технологічний процес [2]: погіршення стану людини похилого віку – госпіталізація – констатація факту смерті – ритуальний бізнес – відспівування – кремація – поминальний обід – надгробна плита. Десакралізація сучасної картини світу спричинила зміни у ставленні до смерті в цілому і до мертвого тіла, зокрема. Науково-технічна революція, світоглядною домінантою якої стало формування ставлення до всього як до технологічного ресурсу, забезпечила перехід ставлення до мертвого тіла – від сакральності до медико-біологічного дискурсу. Мертве тіло розглядається як «запчастина», матеріал для медико-технологічних маніпуляцій з метою подовження життя інших людей. Тим самим порушується давня релігійно-етична традиція шанобливого ставлення до мертвого тіла, що надавало значущості померлій людині.

Третя проблема. Засоби масової інформації, кіноіндустрія, документалістика й белетристика перевели факт людської смерті в розряд щоденності. Смерть, яка за всіх часів сприймалася як сакральна подія, «перехід за межу», тепер подається холодно й цинічно. Але попри все смерть залишається останнім придулом людського буття. Цю думку поетично висловив І. Тальков:

*Природа мудра. И Всевышнего глаз
Видит каждый наш шаг на тернистой дороге.
Наступает момент, когда каждый из нас
У последней черты вспоминает о Боге.*

Четверта проблема. Заслужують на увагу вивчення й осмислення переживання людей, що побували «за межею» – у стані клінічної смерті. Дані факти змушують по-новому глянути на проблеми життя й смерті, співвідношення душі й тіла, шукаючи цим фактам наукове пояснення.

П'ята проблема. Старіння населення планети – це одна з найгостріших соціально-економічних і соціально-психологічних глобальних проблем сучасного світу. Майже третина населення нашої

Філософські та духовні засади розвитку паліативної допомоги

країни — літні й старі люди; тенденція до збільшення їх кількості досить стійка. Це актуалізує необхідність проведення комплексних досліджень соціально-психологічного благополуччя літніх людей.

Шоста проблема. Паліативна допомога людині, що вмирає, — це явище, яке потребує міждисциплінарного дослідження, визначення цих наукових напрямків, форм, методів та способів їх взаємодії; практичного втілення в лікувальних закладах; включення у навчальні програми підготовки студентів-медиків.

Висновки

Протягом свідомої історії людства феномен смерті зазнавав змін, які відбувались у соціумі: міфологізацію, соціалізацію, клерикалізацію, романтизацію, конституціоналізацію. Найбільш чутливим до феномену смерті стало ХХ століття, протягом якого випробувалась атеїзація, комерціалізація, технологізація й, нарешті, медикалізація [11]. Однак усі ці «нововведення» так і не спромоглись похитнути природне благоговіння Людини перед Смертю, з усіма її екзистенціальними станами й страхами віч-на-віч.

Прагнення соціуму до реалізації гуманістичних принципів у відносинах між людьми — це та основа, яка дає надію людству на виживання, на те, що життя, так само як і смерть, стане кращим. Людський геній покликаний розірвати порочне коло історії — ні гідного життя, ні гідної смерті. Суспільство зобов'язане забезпечити людині морально-нормативне право на гідну смерть [16, с. 315].

Поняття життя й смерті мають глибокі філософ-

сько-етичні джерела й традиції. Їх дослідження дозволяє розширити горизонти людської культури, а їх осмислення приводить нас до важливих психотерапевтичних висновків: чим нижча задоволеність життєм, тим вищі депресія, тривога, агресія й загальне занепокоєння. І навпаки, якщо життя прожито із задоволенням, то й смерть уявляється не такою жахливою [7;8;12;19;20].

Прагнення людини виключити зі свого життя факт смерті робить її життя примітивним, наповненим тривогою про неминучість свого кінця. Тим самим людина заганяє себе в екзистенціальний кут, позбавляючи сенсу своє життя. І навпаки, прийняття людиною факту кінця земного буття й смерті як останньої кризи життя чинить позитивний морально-терапевтичний вплив на її душевні сили, підтримку духу, підготовку людини до переходу в інші простори й виміри.

Одне із завдань філософії полягає у формуванні культури вмирання. Суспільство не формує у людей готовності до смерті як закономірного завершення життя, загалом про це ніде не йдеться. Ось чому запроваджувати масове усвідомлення й сприйняття смерті як кінцевого етапу життя людини необхідно, перш за все, у медичних навчальних закладах, де стикатися зі смертю є професійною буденністю [14, с. 157]. Людині повинні бути притаманні усвідомлення неминучості смерті, здатність бачити в цьому умову розвитку й існування людства, сприйняття смерті як невід'ємної частини життя, без якої життя не має сенсу й цінності.

Література

1. Абульханова К. А. *Время личности и время жизни* / К. А. Абульханова, Т. Н. Березина. — Санкт-Петербург, 2001. — 304 с.
2. Арьес Ф. *Человек перед лицом смерти* : пер. с фр. / под общ. ред. С. В. Оболенской; предисл. А. Я. Гуревича. — Москва : Издательская группа «Прогресс» — «Прогресс-Академия», 1992. — 528 с.
3. Борохов Э. *Энциклопедия афоризмов* / Э. Борохов. — Москва : ООО «Фирма «Издательство АСТ», 1999. — 720 с.
4. Золотухина—Аболина Е. В. *Философская антропология* : учебное пособие / Е. В. Золотухина—Аболина. — Москва : ИКЦ «МарТ»; Ростов-на-Дону : Издательский центр «МарТ», 2006. — 240 с.
5. Зорза Р. *Путь к смерти. Жить до конца* / Р. Зорза, В. Зорза. — Санкт-Петербург : Фонд помощи хосписам «Вера». — 2013. — 320 с.
6. Камю А. *Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство*: пер. с фр. / А. Камю. — Москва : Политиздат, 1990. — 415 с.
7. Корнилова Л. Е. *Самоучитель стареющего человека. Эскиз индивидуального подхода* / Л. Е. Корнилова. — Киев: Научно-изд. центр Национальной б-ки Украины им. В. И. Вернадского, 2004. — 246 с.
8. Малкина—Пых И. М. *Кризисы пожилого возраста* / И. М. Малкина—Пых. — Москва : Эксмо, 2005. — 368 с.
9. Морозов А. Ю. *Страх смерти как экзистенційна проблема. Морально-етичні аспекти* : автореф. дис. ... канд. філос. наук : спец. 09.00.07 «етика» / А. Ю. Морозов; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка. — Київ, 2007. — 20 с.
10. Попов Г. А. *Что стоит за вопросом жизни и смерти в религиозно-философском учении Л.Н. Толстого* / Г. А. Попов // *Философские науки*. — 2004. — № 3. — С. 48—62.
11. Розин В. М. *Размышления о смерти и бессмертии на рубеже третьего тысячелетия* / В. М. Розин // *Философские науки*. — 2004. — № 7. — С. 132—151.

12. Роменец В. А. Жизнь и смерть. Постигжение разумом и верой / В. А. Роменец. — 2-е изд. — Киев : Либідь, 2003. — 230 с.
13. Современный философский словарь / под общей ред. В. Е. Керимова. — Москва : Академический Проект, 2004. — С. 631–635.
14. Степанов В. Філософія для студентів та аспірантів медичного фаху. Навчальний посібник. — 3-тє вид., випр. і доп. / В. Степанов. — Вінниця : Тезис, 2003. — 292 с.
15. Франкл В. Человек в поисках смысла : пер. с англ. / В. Франкл. — Москва : Прогресс, 1990. — 367 с.
16. Хрусталеv Ю. М. От этики до биоэтики : учебник для вузов / Ю. М. Хрусталеv. — Ростов-на-Дону : Феникс, 2010. — 446 с.
17. Шварц Е. Л. Обыкновенное чудо: пьесы, сказки / Евгений Шварц. — Москва : Эксмо, 2011. — 672 с. — (Библиотека всемирной литературы).
18. Шенкао М. А. Смерть как социокультурный феномен / М. А. Шенкао. — Киев : Ника-Центр, Эльга; Москва : Старклайт, 2003. — 320 с.
19. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти / Ирвин Ялом ; пер. с англ. А. Петренко. — Москва : Эксмо, 2008. — 352 с.
20. Ялом И. Экзистенциальная психотерапия / И. Ялом ; пер. с англ. Т. С. Дробкиной. — Москва : Независимая фирма «Класс», 1999. — 576 с. — (Библиотека психологии и психотерапии).

Конец жизненного цикла человека как экзистенциальная ситуация

Л.А. Гончаренко

Харьковский национальный медицинский университет, г. Харьков, Украина

В статье рассмотрен ценностный аспект понятия «смерть» в его единстве с понятиями «жизнь» и «бессмертие». Доказано, что смерть — неотъемлемая часть жизни, без которой жизнь человека не имеет смысла и ценности. Осуществлен историко-философский экскурс исследования понятия «смерть». Систематизированы основные модели отношения человека к смерти как к экзистенциальному явлению. Предложены пути дальнейшего развития понятия «смерть» в плоскости философии, этики и паллиативной помощи.

Ключевые слова: смысл жизни и смерти, ценность, жизненный цикл, экзистенциальная ситуация.

The end of a human life cycle as an existential situation

L.A. Goncharenko

Kharkiv National Medical University, Kharkiv, Ukraine

The article considers the value aspect of the concept of «death» in its unity with the concepts of «life» and «immortality.» It is proved that the death is an integral part of life, without which a human life has no meaning and value. There was implemented a historical-philosophical excursus of the concept of «death» investigations. There were systematized the basic models of the human relation to death as an existential phenomenon. The were also proposed the main ways of further development of the concept of «death» in the plane of philosophy, ethics and palliative care.

Key words: the sense of life and death, the value, the life cycle, the existential situation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Гончаренко Леонід Олександрович — к.філ.н., доц. каф. філософії Харківського національного медичного університету. Адреса: м. Харків, проспект Науки, 4.

Стаття надійшла до редакції 27.09.2016 р.